

Μνήμων

Τόμ. 21 (1999)

Yves Déloye, Ecole et citoyenneté. L'individualisme républicain de Jules Ferry à Vichy: controverses

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ

doi: [10.12681/mnimon.804](https://doi.org/10.12681/mnimon.804)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ Δ. (1999). Yves Déloye, Ecole et citoyenneté. L'individualisme républicain de Jules Ferry à Vichy: controverses. *Μνήμων*, 21, 289–294. <https://doi.org/10.12681/mnimon.804>

Yves Déloye, *École et citoyenneté. L'individualisme républicain de Jules Ferry à Vichy: controverses*, Παρίσι, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1994, 431 σ.

Ο τομέας «Φιλοσοφία της Παιδείας» του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Γαλλίας (I.N.R.P.) εγκαινιάσε πρόσφατα την έκδοση μιας σειράς βιβλίων με τίτλο: *Το σχολείο υπό συζήτηση*. Σκοπός της εκδοτικής αυτής πρωτοβουλίας είναι, μέσω της παρουσίας μελετημάτων που αναφέρονται στην αγωγή και την εκπαίδευση, ν' αναδειχθούν οι νέες προβληματικές και να προκληθεί το ενδιαφέρον για την ανταλλαγή απόψεων σε ειδική ιστοσελίδα του Ινστιτούτου ([www.inrp.fr / L'ecole en débats](http://www.inrp.fr/L'ecole_en_debats)).

Η πρώτη θεματική ενότητα της σειράς πραγματεύεται την έννοια της *Laïcité* (εκκοσμικευση / μη θρησκευτικότητα / ανεξίθρησκεια) και περιλαμβάνει πέντε βιβλία. Η έννοια αυτή επανήλθε τα τελευταία χρόνια στη γαλλική επικαιρότητα, όπως αποδεικνύει μια σειρά συνεδρίων και εκδόσεων, που επιχειρούν να αποτιμήσουν τα ιστορικο-ιδεολογικά περιεχόμενά της και να την επαναπροσδιορίσουν στο σύγχρονο κόσμο¹. Την εν λόγω κινητικότητα τροφοδοτεί με

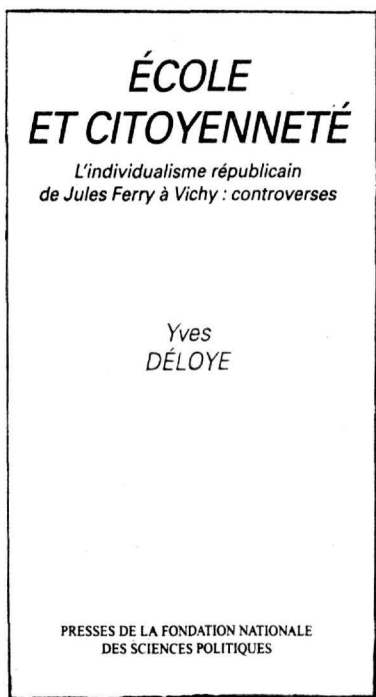
λογής αφορμές το πολυπολιτισμικό παρόν της σημερινής Γαλλίας. Επί παραδείγματι η «αμφισβήτηση του τσαντόρ» (1989) επανέφερε προς συζήτηση το θέμα της θρησκευτικής «ανεκτικότητας» στο σχολικό περιβάλλον. Η αντιπαράθεση γύρω από το ρόλο (ακόμα και την αναγκαιότητα της ύπαρξης) των ιδιωτικών σχολείων —του προπυργίου της καθολικής εκπαίδευσης στη Γαλλία— αποτελεί συναφή διάσταση του ίδιου θέματος. Το πρώτο βιβλίο που μελετάται στην ενότητα για τη *Laïcité* είναι του Yves Déloye και φέρει τον τίτλο *École et citoyenneté. L'individualisme républicain de Jules Ferry à Vichy: controverses*².

Όπως επισημαίνει ο Déloye, την περίοδο κατά την οποία οι ρεπουμπλικάνοι του 19ου αιώνα —με κύριο εισηγητή τον Jules Ferry— εξέδιδαν τα εγχειρίδια για το νεοεισαγόμενο μάθημα της «πολιτείας και ηθικής αγωγής» (σύμφωνα με την αντίληψη περί εκκοσμικευσης και μη θρησκευτικότητας της εκπαίδευσης) προς αντικατάσταση της «ηθικής και θρησκευτικής αγωγής», οι καθολικοί αποδύονταν σε σκληρή πολεμική κατά του νεωτερισμού, ο οποίος εγκαινίαζε το ανήκουστο: «ένα σχολείο μακράν του Κυρίου» (εξ ου και «πόλεμος των εγχειριδίων»). Έτσι, ο νόμος της 28ης Μαρτίου του 1882, που προώθησε τη σχετική μεταρρύθμιση (μαζί με την καθιέρωση της δωρεάν εκπαίδευσης —συνέχεια του Νόμου 16 του Ιουνίου 1881

1. Χαρακτηριστικές είναι οι πρωτοβουλίες της Ligue de l'Enseignement για τη σύνθεση μιας σειράς στοιχείων γύρω από την έννοια της *Laïcité* και τη δημιουργία ενός πεδίου συζητήσεων μέσω των προγραμμάτων *Laïcité 2000* και *Cercles Condorcet*. Ενδεικτικό του γενικότερου επιστημονικού ενδιαφέροντος γύρω από την έννοια αυτή είναι επίσης η πρόσφατη εκλογή του Jean Baubérot στη νεοϊδρυθείσα έδρα «Ιστορία και κοινωνιολογία της *Laïcité*» στην École Pratique des Hautes Études (Ve section). Σημαντική συμβολή στην ιστορική καταγραφή και ερμηνεία της *Laïcité* αποτελεί το βιβλίο των Jean Baubérot, Guy Gauthier, Louis Legrand, Pierre Ognier, *Histoire de la Laïcité* (επιμ. Yves Lequin), C.R.D.P. Franche-Comté Besançon, 1994. Μια διχογνωμία αναπτύσσεται τώρα μέσα στο ίδιο το ιδεολογικό πεδίο ανάμεσα στους νοσταλγούς της «ρεπουμπλικανικής *Laïcité*» και τους υποστηρικτές μιας «νέας *Laïcité*».

2. Εξετάζονται επίσης τα βιβλία: του Claude Nicolet, *La République en France. État des lieux* (éd. Seuil, Παρίσι 1992) του Jean Baudérot, *Vers un nouveau pacte laïque* (éd. Seuil, Παρίσι 1990) του Guy Coq, *Laïcité et République. Le lien nécessaire* (éd. du Félin, Παρίσι 1996) και του Claude Lelièvre, *L'école à la française en danger?* (éd. Nathan, Paris, 1996).

για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση— και της υποχρεωτικής εκπαίδευσης), καταγγελλόταν από τους πολέμιούς του ως «νόμος της δυστυχίας» και ως «ένδειξη μιας ηθικής καταπτώσεως άνευ προηγουμένου», καθώς τους ήταν αδιανόητα σκανδαλώδες και καταστροφικό το εγχείρημα της διαμόρφωσης ενός προτύπου ηθικής και πολιτειακής εκπαίδευσης έξω από τον απόλυτο έλεγχο του καθολικισμού, καθώς «μόνο ο φόβος του Κυρίου μπορούσε να διασφαλίσει την

τήρηση των πολιτικών και κοινωνικών υποχρεώσεων». Οι ρεπουμπλικάνοι μεταρρυθμιστές υποστήριζαν μαχητικά την κοσμική εκπαίδευση ως προϋπόθεση για τη «χειραφέτηση του λαού» στην κατεύθυνση της εδραίωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος. Αντιλαμβάνονταν την επιβολή του δημοκρατικού πολιτεύματος ως συνάρτηση και αποτέλεσμα της θέσπισης μιας λαϊκής πολιτικής αγωγής, σκοπός της οποίας ήταν να εισαχθούν οι μαθητές, από την πρωτοβάθμια κιόλας εκπαίδευση, στα νεώτερα

πολιτικά ήθη. Μέσω, λοιπόν, των νέων εγχειριδίων, τα οποία έφεραν την κληρονομιά των «δημοκρατικών κατηχήσεων» της Γαλλικής Επανάστασης, οι ρεπουμπλικάνοι στόχευαν στην καλλιέργεια του αισθήματος της πολιτικής υπευθυνότητας και της κοινότητας των εθνικών αναπαραστάσεων πέρα από ταξικές και θρησκευτικές διακρίσεις.

«Τελικά η εκπαίδευση θα συνεχίσει να διαμορφώνει χριστιανούς ή πρέπει να συμβάλλει στην διαμόρφωση πολιτών;». Το ερώτημα, όπως τίθεται από το συγγραφέα, ως παραστατική ένδειξη της κατευθυντηρίου των απαντήσεων που επιχειρεί στο βιβλίο του, συμπυκνώνει με καθαρότητα το νόημα και την ουσία της ρήξης μεταξύ της Καθολικής Εκκλησίας και του Γαλλικού Κράτους, παραπέμποντας ευθέως στον ανταγωνισμό τους ως διαμετρικά αντίθετων κοσμοθεωρήσεων περί του επιθυμητού προτύπου ατόμου και κοινωνίας.

Η συμβολή του βιβλίου του Déloye έγκειται στο ότι, επιχειρώντας τη συστηματική προσέγγιση των κοσμοθεωρητικών πεδίων αναφοράς των αντιτιθεμένων, εμβαθύνει στην κοινωνική ιστορία των συγκρουόμενων ιδεολογιών στη διάρκεια περίπου έξι δεκαετιών (1879-1942)—και σε αυτήν εντάσσει τα ιδεολογικά κίνητρα του «πολέμου των εγχειριδίων» (ως αποτέλεσμα των «αντιγινωμιών», όπως δηλώνει και ο τίτλος του βιβλίου)— παρακολουθώντας ταυτόχρονα την ιστορική εξέλιξη της θεσμικής κατοχύρωσης στο σχολείο της *Laïcité* ως συνακόλουθης έννοιας με αυτήν της ιδιότητας του πολίτη³.

Ο συγγραφέας χειρίζεται το ιστορικο-ιδεολογικό υλικό, που προσδιορίζει στην εξέλιξή της τη θεσμική διαμόρφωση της έννοιας «ιδιότητα του πολίτη», από τη σκοπιά της ιστορικής κοινωνιολογίας. Ο σκοπός του είναι η «εκδίπλωση εκείνου που ο

3. Η έννοια της *Laïcité* θεσμοποιείται ουσιαστικά το 1905 με το νόμο του χωρισμού Εκκλησίας-Κράτους και κατοχυρώνεται συνταγματικά το 1946.

χρόνος έχει αποστεώσει», πράγμα που το επιτυγχάνει εισάγοντας τον αναγνώστη στο κλίμα του ιδεολογικού ανταγωνισμού σε τρεις ιστορικές περιόδους (1879-1882, 1901-1914, 1940-1942), ώστε να μπορέσει να προσλάβει επαρκώς τις συνθήκες της ιδεολογικής και πολιτικής ρήξης ως αποτέλεσμα του «πολιτισμικού σοκ» που σήμανε σε κάθε της φάση η θεσμική εξέλιξη της *Laïcité*.

Βασισμένος σ' ένα πλούσιο υλικό (εικοσιπέντε σχολικά εγχειρίδια της περιόδου 1879-1942, παιδαγωγικά έντυπα της εποχής, σχετική νομοθεσία), ο σ. αναδεικνύει τις δύο ανταγωνιστικές προσλήψεις του ανθρώπου: τη δημοκρατική-λαϊκή, της οποίας άξονας ήταν η λογική σκέψη και η ηθική αυτονομία του ατόμου-πολίτη και την καθολική-κληρικαλιστική, η οποία αντιλαμβάνονταν την ύπαρξη του ατόμου μόνο σε συνάρτηση με την πολιτισμική-θρησκευτική κοινότητα. Σύμφωνα με την τελευταία δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτός ο χωρισμός «του γλυκού βασιλείου της γης» από την «πολιτεία του Θεού», καθώς η Γαλλία θα έπρεπε πάντα να παραμείνει «η μεγάλη αδελφή της Εκκλησίας». Οι καθολικοί θεωρούσαν, ότι ο άνθρωπος αποκτά υπόσταση μόνο εξαρτώμενος από το Θεό και αρνούνταν να αποδεχτούν το πέρασμα του «ατόμου μέσα στον κόσμο», καθώς αυτό θα σήμαινε άρνηση του ρόλου της Εκκλησίας και ακύρωση της μεταφυσικής της δύναμης. Θα πρέπει, ωστόσο, στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι ο σ. δε σχολιάζει τη διατήρηση του μαθήματος «υποχρεώσεις απέναντι στο Θεό» στις κατώτερες, μεσαίες, ανώτερες τάξεις του δημοτικού και στα Διδασκαλεία (το οποίο θα καταργηθεί μόλις το 1923 με τα προγράμματα του Paul Lapie) και δεν συσχετίζει το στοιχείο αυτό με την ιδιαιτερότητα της *Laïcité*, που προωθείται την περίοδο αυτή, η οποία δεν αρνείται απόλυτα, όπως αποδεικνύεται, «την ιδέα του Θεού».

Σημαντική συνεισφορά του βιβλίου αυτού αποτελεί, ωστόσο, η προσπάθεια καταγραφής και ερμηνείας της ιδιότητας του

πολίτη ως νέου μοντέλου ηθικής συμπεριφοράς και η αντιπαράθεσή του με το πρότυπο του χριστιανού. Με την προαγωγή της έννοιας του πολίτη οι δημοκρατικοί επιδίωκαν να αναπτύξουν μια «ηθική της δημοκρατικής υπευθυνότητας» που θα οδηγούσε στη χειραφέτηση από διάφορες δεσμεύσεις, στην «αυτονομία της θέλησης», αλλά και στον έλεγχο της συμπεριφοράς και της επιθυμίας σε συνάρτηση με αυτές των άλλων. Για το λόγο αυτό προωθούνται οι παρακάτω αξίες: αυτοκυριαρχία, αυτοπειθαρχία, αίσθηση του καθήκοντος, ανοχή, ανεκτικότητα, αλληλεγγύη. Ενώ ο καθολικός ουμανισμός και η πίστη στην πρόοδο ως απόρροια της φιλοσοφίας του 18ου αι. οδηγούσε τους ρεπουμπλικάνους στην πεποίθηση, ότι το άτομο είναι ικανό να κυριαρχεί στα πάθη του και να ρυθμίζει τη συμπεριφορά του, ο οντολογικός πεσσιμισμός των καθολικών αφαιρούσε από το άτομο μια τέτοια δυνατότητα και παράλληλα αρνιόταν το διαχωρισμό της πολιτικής ηθικής από τη θρησκευτική ηθική. Τα κοσμικά εγχειρίδια τόνιζαν ότι ο άνθρωπος μπορεί ν' αγγίξει τα όρια της τελειότητας και ότι η δημοκρατία αποτελεί το ύστατο στάδιο αυτής της δυνατής πορείας προς την τελειότητα. Αυτό αντιτίθεται προς την αντίληψη που προωθούσαν τα καθολικά εγχειρίδια, σύμφωνα με την οποία, ο άνθρωπος είναι ανίκανος να κερδίσει τη «σωτηρία» με τις δικές του δυνάμεις, καθώς εξαρτάται απόλυτα από τη θεία χάρη. Μη στηριζόμενα πλέον σ' έναν έξω από το άτομο ηθικό κώδικα, τα ηθικά καθήκοντα στα δημοκρατικά εγχειρίδια γίνονται προσωπικό βίωμα και η ατομική λογική ο μοναδικός οδηγός της ηθικής πράξης, στοιχείο το οποίο υπαγόρευε ταυτόχρονα «αχρηματοψία απέναντι σε κάθε μεταφυσική ερμηνεία» και άρνηση κάθε αλλοτρίωσης του πνεύματος υπό την επίδραση δογμάτων και θρησκευτικών προκαταλήψεων. Με την ανάλυση του σημείου αυτού ο σ. προσπαθεί να καταδείξει, ότι η προώθηση της ιδιότητας του πολίτη συμβάδιζε με την εξατομίκευση της ηθικής και παράλληλα ότι οι

παιδαγωγοί της δημοκρατίας επέβαλαν μια μορφή πολιτικής κοινωνικοποίησης, η οποία αρνιόταν την απλοϊκή αντίθεση ανάμεσα στον ακραίο ατομικισμό και την πλήρη αφομοίωση από ένα κοινοτικό σύνολο. Η δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη, όπως σημειώνει ο Déloye (στο σημείο αυτό κάνει αναφορά στο βιβλίο του Mark Roelofs *The tension of citizenship*), παρουσιαζόταν ως η λύση για την αντιμετώπιση της «έντασης» που δημιουργείται κατά την προσπάθεια γεφύρωσης του χάσματος ανάμεσα στο άτομο και την πολιτική κοινωνία. Η πρωτοτυπία της ρεπουμπλικανικής πολιτικής αγωγής συνίσταται στο ότι προσδιορίζει το πεδίο δράσης του πολίτη συμβάλλοντας παράλληλα στη χειραφέτησή του από τις κοινοτικές δομές. Η δημοκρατική ηθική είναι θεμελιωμένη στην αναγνώριση της ύπαρξης αμοιβαίων υποχρεώσεων που συνδέουν τον ένα πολίτη με τον άλλο και όλους μαζί με το έθνος. Ο δάσκαλος του σχολείου έχει δε, στην περίπτωση αυτή, την υποχρέωση να εμψυχήσει στους μαθητές την αίσθηση της κοινοτικής ζωής ενθαρρύνοντας παράλληλα την αυτόβουλη δράση τους. Ο Jules Ferry δίνει ένα ιδιαίτερο βάρος στην αποστολή του δασκάλου, γεγονός το οποίο αποτέλεσε μια πραγματική «παιδαγωγική επανάσταση», όπως αναφέρεται στο βιβλίο, καθώς ως σκοπός της προσδιορίζεται όχι η επιβολή εξωτερικών κανόνων και επιταγών, αλλά η υποβοήθηση του παιδιού για την ανακάλυψη των δικών του περιορισμών και δεσμεύσεων. Με τον τρόπο αυτό μπορούσε να καλλιεργηθεί η κριτική αντίληψη, να διεγερθεί η περιέργεια και να αναπτυχθεί η ικανότητα της παρατήρησης, στοιχεία που αποτελούσαν τους βασικούς άξονες της «ρεαλιστικής παιδαγωγικής» που αρχίζει να γίνεται κυρίαρχη την περίοδο εκείνη.

Ο σ. διαπιστώνει την επίδραση της καντιανής σκέψης στη διαμόρφωση της κοσμικής ηθικής και υπογραμμίζει τη μεγάλη αξία που αποκτά το άτομο στη συλλογική συνείδηση της εποχής. Η αντίληψη περί κοινωνικής και εθνικής ζωής που ανα-

πτύσσεται στα δημοκρατικά εγχειρίδια είναι σύνθετη, καθώς η ατομική ύπαρξη συναρτάται με την κοινοτική συγκρότηση. Η προώθηση μιας «διάχυτης αλληλεγγύης» ανάμεσα στα μέλη μιας εθνικής κοινότητας και η ανάπτυξη ενός αισθήματος «ανήκειν» βρίσκονται στην καρδιά αυτού του μοντέλου. Ενώ τα λαϊκά εγχειρίδια υιοθετούν μια συμβολαϊκή αντίληψη για την κοινωνία θεωρώντας την ως το αποτέλεσμα της ύπαρξης κοινών ενδιαφερόντων και αισθημάτων, ο λόγος των καθολικών εγχειριδίων προσπαθεί να νομιμοποιήσει μια κοινοτική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η δημιουργία της κοινωνίας είναι απόρροια ενός «κοινωνικού ενστίκτου», ενώ η οικογένεια αποτελεί φυσική ομάδα (το ίδιο φυσικά είναι και η ιεραρχία και η εξουσία στο πλαίσιο της), της οποίας η ύπαρξη και η λειτουργία συμβάλλουν στην εκπλήρωση του θελήματος του Θεού. Η έννοια «κοινότητα» εμφανίζεται και στους δύο λόγους με διαφορετική, όμως, σημασιοδότηση: στα καθολικά εγχειρίδια παραπέμπει σε μια θεώρηση αυτής ως ολότητας ανθρώπων με διαφορετικούς, αντικειμενικά προσδιορισμένους σε μεγάλο βαθμό, κοινωνικούς ρόλους, ενώ στα λαϊκά εγχειρίδια γίνεται αντιληπτή ως ένα σύνολο από κοινωνικές σχέσεις που καθορίζονται από τη βούληση και το υποκειμενικό στοιχείο. Ο λόγος των λαϊκών εγχειριδίων συναντά, κατά τον συγγραφέα, την εξής δυσκολία: πώς θα εναρμονίσει μια ουμανιστική-καθολική φιλοσοφία με τον προσδιορισμό των συνόρων του εθνικού χώρου. Στην περίπτωση αυτή ο πατριωτισμός αναδεικνύεται ο καλύτερος τρόπος εκμάθησης του ουμανισμού. «Να αγαπάς τη Γαλλία και να δέχεσαι να θυσιάσεις για αυτήν» δε σημαίνει τίποτε άλλο για τους ρεπουμπλικάνους ηθικολόγους από το να παραμένεις πιστός στις αξίες του ουμανισμού.

Ένα μεγάλο τμήμα του βιβλίου επικεντρώνεται στη βασική καινοτομία που σηματοδοτεί ο νόμος της 28ης Μαρτίου 1882: την αντικατάσταση της ηθικής και θρησκευτικής αγωγής από την ηθική και πο-

λιτειακή. Ο Déloye εντοπίζει τη μεγάλη αξία των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών της εποχής στην πολιτειακή διάσταση που προσλαμβάνει η αγωγή την περίοδο εκείνη: την άποψη αυτή δε συμμερίζονται, ωστόσο, άλλοι αναλυτές, οι οποίοι υπογραμμίζουν ότι η έννοια της ηθικής αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα στα νέα προγράμματα και προσδίδει ιδιαίτερη αξία στις νομοθετικές αυτές ρυθμίσεις⁴. Συγκεκριμένα ο P. Ognier (στο άρθρο του «Les approches historiques de la laïcité, 1990-1993. Étude critique», *Histoire de l'Éducation* 65 (1965), σ. 71-85) σημειώνει, ότι η ηθική και η πολιτειακή αγωγή, που προβλέπονταν από το άρθρο 1 του νόμου του 1882, δεν αποτελούσαν ενιαίο σύνολο: η μεν πολιτειακή αγωγή εντασσόταν στο πλαίσιο της διανοητικής εκπαίδευσης (*éducation intellectuelle*), η δε ηθική αποτελούσε διαφορετική κατηγορία στα προγράμματα αυτά. Βασίζόμενος σ' αυτό το στοιχείο ο Ognier θεωρεί —σε αντίθεση με τον Déloye— ότι βασικό θέμα για τους συντάκτες του προγράμματος ήταν η ηθικοποίηση, η καλλιέργεια μιας ηθικής κουλτούρας, ως απαραίτητο στοιχείο για τη μόρφωση πολιτών και όχι η πολιτική κοινωνικοποίηση. Με το στοιχείο αυτό συμφωνεί και ο Louis Legrand —ένας από τους βασικούς αναλυτές του θέματος της *Laïcité* και της ηθικής στο χώρο της εκπαίδευσης— ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά «η ηθική λειτουργία του δημόσιου σχολείου έχει μια ιστορία: την πορεία προς την εκκοσμίκευση»⁵.

4. Και άλλα βιβλία που γράφτηκαν πρόσφατα στη Γαλλία και αναφέρονται στο σχολείο του Jules Ferry έχουν την τάση να το «απομυθοποιούν», προσπαθώντας να αποδείξουν ότι δεν ήταν απελευθερωτικό και δημοκρατικό, αλλά δογματικό και αυταρχικό, καθώς ενδιαφερόταν να καλλιεργήσει περισσότερο την τάξη παρά την ισότητα, να μεταφέρει γνώσεις παρά να μορφώσει τους πολίτες (χάνοντας τη διάκριση μεταξύ *éduquer* και *instruire*): π.χ. το βιβλίο των Christian Nique-Claude Lelièvre, *La République n'éduquera plus. La fin du mythe Ferry*, Παρίσι, Plon, 1993.

5. Louis Legrand, *Enseigner la mo-*

Καινοτομία του βιβλίου του Déloye αποτελεί, παρά τις όποιες ενστάσεις υπάρχουν για επιμέρους ζητήματα, το γεγονός ότι καλύπτει με την ανάλυσή του τη χρονική περίοδο από το νόμο της 28ης Μαρτίου 1882 μέχρι και το καθεστώς Vichy. Ένα σημαντικό τμήμα του βιβλίου αφιερώνεται στον «πόλεμο των εγχειριδίων» κατά την περίοδο 1901-1914, όταν εντείνεται το ενδιαφέρον για τον έλεγχο του σχολικού μηχανισμού από την πλευρά της καθολικής ελίτ (ιδιαιτέρως μετά τους νόμους της 23ης και 30ής Ιουνίου 1908, που προώθησε ο υπουργός Εθνικής Παιδείας Gaston Doumergue με σκοπό τη «λαϊκή άμυνα» του σχολείου). Ο σ. περιγράφει αναλυτικά όλες τις φάσεις της νέας αυτής αντεκδίκησης, αποκορύφωμα της οποίας αποτελεί ο δεύτερος «πόλεμος των εγχειριδίων» το 1909, κατά τη διάρκεια του οποίου ιερείς και επίσκοποι προσπαθούν να συσπειρώσουν γονείς και μαθητές ενάντια στο λαϊκό χαρακτήρα του σχολείου. Χαρακτηριστική της μεθόδευσης αυτής είναι η φράση: «Απάλλαξέ μας, Κύριε, από σχολεία χωρίς Θεό και από δασκάλους χωρίς πίστη», την οποία καλούνται όλοι να συμπεριλαμβάνουν στην καθημερινή τους προσευχή.

Ενδιαφέρουσα είναι, επίσης, η διάσταση που εντοπίζει ο σ. ανάμεσα στην αντίληψη που προωθείται από τα σχολικά προγράμματα του τέλους του 1940 και αυτών της 3ης Δημοκρατίας: πρόκειται για μια σημαντική τομή στο επίπεδο της πολιτικής κουλτούρας και διαπαιδαγώγησης και σε αυτή καθεαυτή τη «σύλληψη» του πολίτη. Οι συνεχείς τροποποιήσεις που υφίσταται η «σχολική ηθική» (1940, 1941, 1942) δείχνουν με σαφήνεια μια επιστροφή στη θρησκευτική ηθική παράδοση. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτής είναι η προσπάθεια του Γενικού Γραμματέα, Jacques Chevalier, στα τέλη Νοεμβρίου του 1940, να επαναφέρει το μάθημα «καθήκοντα του πολίτη απέναντι στο Θεό», τα θρησκευτικά εμβλή-

rale aujourd'hui, 2e partie, Παρίσι, PUF, coll. L'Éducateur, 1991, σ. 64.

ματα στο σχολικό χώρο και να περιορίσει στο ελάχιστο την πολιτειακή αγωγή υποτάσσοντάς την στην υπηρεσία της «λατρείας του αρχηγού». Ο σ. υπογραμμίζει την οργανική σύλληψη της παιδαγωγικής του Vichy, η οποία αναπαρήγαγε μια καθολική, παραδοσιακή θεώρηση του πολίτη. Ως κύρια χαρακτηριστικά της πολιτικής σκέψης του καθεστώτος αναφέρονται η απολιτικοποίηση της κοινωνίας, η εξάλειψη της καθολικής διάστασης της δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη, η αναίρεση όλων των στοιχείων που συνέθεταν τη λαϊκή ηθική (αγωγή της βούλησης και της επιθυμίας, αυτοπειθαρχία-αυτοκυριαρχία, χειραφέτηση συνειδήσεων). Οι ενέργειες του καθεστώτος Vichy, που γίνεται αντιληπτό ως «παρένθεση» στη δημοκρατική πορεία της χώρας, ερμηνεύονται ως μια προσπάθεια αντεκδίκησης του αντιδημοκρατικού,

κληρικαλιστικού, πατριωτικού, εθνικιστικού πνεύματος.

Όπως διαφάνεται από την περιγραφή και την ανάλυση του Déloye και όπως υπογραμμίζει στην εισαγωγή της έκδοσης του I.N.R.P. η επιμελήτρια Sophie Ernst, αυτό το οποίο είχε αποτελέσει το διακύβευμα μιας σειράς αγώνων και αντιπαράθεσεων: η μη θρησκευτικότητα του κράτους, του σχολείου και της ηθικής, η επιβολή μιας πολιτικής τάξης βασισμένης στο άτομο, η διαμόρφωση της κοινωνίας σ' ένα έθνος από πολίτες, απεδείχθη μια κατάκτηση ιδιαίτερα δύσκολη σε μια Γαλλία καθολική κατά το 97% του πληθυσμού της. Το βιβλίο του Yves Déloye αποτελεί μια σημαντική συμβολή στη συζήτηση γύρω από την ιστορική εξέλιξη της σχέσης σχολείου και ιδιότητας του πολίτη, σχολείου και εκκοσμίκευσης.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ